

УДК 371.134

*Логвіна-Бик Т. А.
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ

Стаття присвячена проектуванню навчального процесу з природничих дисциплін, розробці моделі педагогічного керівництва навчанням учнів у навчально-виховному процесі з біології. Узагальнено досвід роботи автора статті у школі як вчителя-методиста з біології.

Ключові слова: інтеграція наук, управління навчальним процесом, управлінські дії, цільове управління, педагогічного управління навчально-виховним процесом.

Про професійність педагога мріяв ще Томаззо Кампанелла, який висловлював думки про те, що виховувати та навчати молодь повинні спеціально відібрані та підготовлені, навчені й виховані люди, щирі душею, гуманісти за покликанням, морально й фізично розвинені.

На сьогодні актуальна ця заповідь великого педагога минулого для розбудови свого майбутнього, позбуваючись старих теорій. Вчитель – це цілісна особистість, яка взаємодіє з навколишнім світом і сама перебуває під впливом різних людей і обставин та функціонує у надзвичайно насиченому інформаційному просторі. Соціальний розвиток учителя передбачає засвоєння певної системи знань, норм та цінностей, завдяки яким особистість функціонує як активний член суспільства.

Основні проблеми підготовки майбутнього вчителя досліджував В. М. Володько. Вчений розглядав діяльність учителя як конструктивний, організаторський, комунікативний, гностичний та проєктувальний компоненти, які взаємопов'язані та доповнюють один одного [1, с. 89-98]. У педагогічній літературі та науково-практичних дослідженнях вирішується питання поліпшення якості навчання майбутнього педагога та підвищення ефективності педагогічного процесу в освітніх закладах завдяки впровадженню інноваційних заходів. Деякі вчителі та викладачі активно шукають розв'язання завдань, але ці дії розрізнені. Ми згодні з вченими В. М. Володько, П. І. Сікорським, О. Г. Ярошенко, В. І. Масловим, В. С. Пекельною, А. В. Фурманом, В. І. Шулдиком, І. М. Козловською, А. І. Сологубом в тому, що в основі теорії навчання повинен бути єдиний системний підхід, комплексне дослідження та наукове розроблення і обґрунтування з широким виходом на технології педагогічного процесу.

Мета статті. Завдання полягає в отриманні можливості передбачати хід розвитку процесу навчання, доцільності впливати на нього за допомогою запланованих методів та прийомів. Процес навчання можна розглядати як систему та імітаційну модель поведінки та діяльності педагога, виходячи з вимог практики. Це дає можливість ширше та більш глибоко висвітлити сферу своєї діяльності, попередньо оцінити її якість й повноту, організувати й спланувати подальше її вдосконалення.

Великого значення для організації навчально-виховного процесу набуває інтеграція наук, а саме: соціальна психологія досліджує проблеми вміння вчителя спілкуватися з учнями та організувати їх діяльність; фахівці риторики (як сучасної науки) розглядають питання про виступ учителя, його техніку, переконання. Інформатика розглядає питання передачі знань, тобто інформаційний процес, педагогічна кібернетика, нові методи і засоби навчання, психолінгвістика – вміння говорити з людьми різного віку, кібернетична педагогіка та педагогічний менеджмент – питання оптимального управління навчальним процесом та ефективність навчання.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці моделі педагогічного керівництва

навчанням учнів [3, с. 55], структуруванні навчального матеріалу, організації спільної навчальної діяльності з учнями відповідно до плану і структури уроку, розробці різнорівневих навчальних завдань та програм у зв'язку із вивченням передбачених чинною програмою розділів. Практичне значення дослідження виявляється у доцільності використання матеріалів дослідження як у шкільній, так і у вузівській практиці.

Ефективність організації управління навчально-виховним процесом у загальноосвітніх школах чи гімназіях залежить від рівня підготовки учасників управління до діяльності та системи інформаційного забезпечення, яка повинна бути доступною для всіх учасників та запобігає перевантаженню учнів і нескоординованості у спільній роботі.

Використання елементів гнучких навчальних технологій у процесі навчання має організаційну чіткість та систематичний характер, що передбачає впорядковану та логічно побудовану подачу навчального матеріалу, раціональний розподіл часу уроку, самостійність та активність учнів у надбанні знань у процесі навчання. Діяльність учня у навчально-виховному процесі організована таким чином, що вирішуються пізнавальні, соціальні та особисті потреби та цілі (самоактуалізація), здійснюється саморозвиток особистості, процес самоствердження (самоосвіта, самовизначення), свобода вибору, спілкування, розвиток творчих задатків та здібностей (самовираження), процес виховання, профорієнтація. Таким чином, відбувається самовдосконалення особистості учня у процесі розвитку.

Формування наукового мислення учнів, їхнього розумового розвитку значною мірою залежить від форм організації процесу навчання, типів та видів уроків, структури уроку, матеріального оснащення і методів навчання. Враховуючи особливості змісту дисципліни (предмету), основними функціями методів навчання є освітня, виховна, розвиваюча, спонукальна, дослідницька, стимуляційна, контролююча, корекційна.

Навчальні завдання при вивченні будь-якого предмету відіграють суттєву роль. Система добору навчальних завдань впливає на розуміння учнями матеріалу, а порядок їх подання сприяє систематизації та узагальненню знань. Для розвитку в учнів алгоритмічного мислення шляхом розв'язання типових задач можна запропонувати алгоритм розв'язання різних навчальних задач, які впорядковані за темами навчальної програми, а в межах кожної теми – за рівнями складності. Інтелектуальному розвитку учнів, їхньому усвідомленню рівня своєї успішності у вивченні навчальних дисциплін, що досягається доступними, цікавими творчими завданнями і використанням різноманітних допоміжних засобів навчання та сприятливим психологічним кліматом на уроці, сприяє висока мотивація учнів у навчанні. Це забезпечується добром матеріалу, що використовується на уроці, прийомами та формами роботи. Значна увага приділяється структурі уроку та змісту навчального матеріалу. У сучасній школі урок є основною організаційною одиницею навчального процесу, тому звертаємо особливу увагу на вимоги до планування уроку, що впливають з цілей, змісту та технології навчання цього предмету у школі.

В нашому дослідженні “управління” розглядалося як процес цілеспрямованого, планомірного впливу управляючої системи на керовану (педагогічний процес) з метою створити цілісну ефективну систему, упорядкувати, забезпечити необхідну для неї стабільність, стійкість [2, с. 314].

Організація пізнавальної діяльності учнів при вивченні біології у 7-8 класах здійснюється по-різному. В проблемному навчанні управлінням підлягає мотиваційна й операційна сторони пізнавальної діяльності, в програмованому навчанні – змістова й організаційна сторони. Свої особливості має диференціація навчання. Управлінська структура припускає чотири види управлінських дій: планування; організація; керівництво; контроль.

Учені, спираючись на данні фізіології і психології, розглядають процес засвоєння знань як своєрідну форму пізнання предметів і явищ навколишнього світу, як процес активної пізнавальної діяльності учнів, у ході якої відбувається підняття (сходження) від

простіших форм пізнання до найбільш складних, від відчужень (відчуттів), сприймань та уявлень, які відображають зовнішні властивості предметів і зв'язків між ними, до понять, що розкривають суттєві зв'язки й ознаки предметів, а потім до теорій, що об'єднують факти, поняття й закони. Діяльність учителя біології на першому етапі пізнання полягає у використанні методів навчання, методичних прийомів та джерел передачі інформації, які сприяють повнішому відбору їх з об'єкту вивчення. Діяльність учителя визначає характер пізнавальної діяльності учнів і одержання від них зворотної інформації, яка свідчить про правильність протікання початкового етапу процесу засвоєння знань. Зворотна інформація від учнів 7-8 класів при вивченні біології на даному етапі і в кінці його повинна надходити у вигляді вмінь розрізнати, розпізнавати, впізнавати об'єкти вивчення серед інших. Суть розпізнавання полягає у співставленні реального предмета зі спогадами про нього, у відтворенні раніше закріпленого матеріалу при повторному його сприйманні. Подальше управління процесом засвоєння знань з біології пов'язане з формуванням понять (другий етап процесу пізнання) і подальшим розвитком діяльності мислення учнів. Останнім є аналіз і синтез, потім абстрагування та узагальнення [5, с. 115].

В основі розвитку в учнів уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки лежить складний синтез, який починається з орієнтації відрізнати причини й наслідки процесів. Велике значення для цього має логічність структури навчального матеріалу, де повинно бути поставлене запитання: "Чому?" і дана відповідь, яка чітко вказує причину явища та його наслідок.

Суттєвою особливістю 1-го та 2-го етапів пізнання є відсутність чітко вираженого перенесення одержаних знань в інші ситуації. Ось чому на даному етапі процесу засвоєння знань необхідно організувати таку діяльність учнів, яка забезпечила б формування понять і розвиток умінь порівнювати, абстрагувати, узагальнювати. Наслідком управляючого впливу на 2-му етапі засвоєння учнями знань повинні бути вміння самостійно проводити співставлення й протиставлення об'єктів і явищ, їх осмислення та встановлення між ними зв'язків і відношень. Для цього етапу засвоєння може бути характерною і діяльність учнів з відтворення знань, але тут вона виступає не як простий переказ матеріалу (репродуктивна діяльність), а як складна діяльність мислення, включаючи узагальнення і виділення суттєвого.

При першому типі управління учням показуються тільки зразок виконання навчального завдання. Пристосовуючись до зразка на основі спроб і помилок, учні поступово навчаються самостійно його виконувати, але проаналізувати склад навчальних дій не можуть. У цих умовах вони орієнтуються, в основному, на результати виконаної роботи, на відповідність його поданому зразку.

При другому типі управління учням не лише показують зразок, а й розповідають, якими прийомами може бути виконане завдання. Однак ці прийоми можна використовувати тільки до конкретного завдання, вони носять частковий характер. Їх виділення не підкріплюється спеціальною роботою з їх засвоєння. Кожне нове завдання супроводжується поясненням способів його виконання.

Третій тип управління базується на виділенні прийомів – загальних орієнтирів виконання навчальних завдань, завдяки чому у школярів формуються узагальнюючі способи роботи, що забезпечує їх широке перенесення, гнучкість, самостійність використання.

Сучасні дані фізіології, психології, методики викладання біології з питань управління засвоєнням знань, підтверджені дидактичними дослідженнями, що дозволяють нам зробити такі висновки:

1. Процес засвоєння знань учнями – це своєрідна форма пізнання предметів і явищ навколишнього середовища, яка має три етапи. Поетапність процесу засвоєння знань визначає певний характер управління ним.

2. Планове надходження інформації (частинами) в процесі їх засвоєння визначає характер управління пізнавальною діяльністю учнів на всіх етапах протікання цього процесу.

3. Встановлення взаємозв'язку між частинами інформації, яка надходить, припускає необхідність одержання від учнів зворотної інформації після кожної її частини.

4. Зворотний зв'язок виступає як форма контроль засвоєння знань, як регулюючий вплив на засвоєння знань учнями, їх якість і розвиток заданих умінь [6, с. 26].

Діяльність учителя в навчальному процесі впливає на кінцевий результат, що спонукає до самореалізації особистості вчителя, підвищення його кваліфікації і рівня знань. Діяльність учнів спрямована на розв'язання задач, запланованих учителем, на розвиток розумових здібностей шляхом встановлення причинно-наслідкових зв'язків, аналізу, синтезу.

Ми вважаємо, що "управління навчальним процесом" – це особлива діяльність педагога, спрямована на досягнення поставлених завдань уроку (освітніх, виховних, розвиваючих) через посередництво здійснення чотирьох видів управлінських дій: планування, організації, керівництва, контролю [4].

При цільовому управлінні спочатку визначаємо мету, бажані (кінцеві) результати, а потім розробляємо особливості процесу управління. Вчитель визначає зміст навчального матеріалу, який підлягає структуризації, аналізує зміст теми, визначає методи, підбирає наочність та обладнання, готує дидактичні картки, розробляє диференційовані різнорівневі завдання, згідно навчальних досягнень учнів. Вчитель біології складає план-конспект уроку біології та коригує його зміст.

Найбільш ефективною формою роботи при вивченні біології у 7-8 класах є використання навчальних та інформаційних технологій, що є елементом педагогічного менеджменту, який впроваджується в сучасну систему освіти.

Ситуації творчої комунікативної співпраці вчителя та учнів з'являються у навчальному процесі та вирішуються завдяки певних прийомів, які розглядаються задалегідь:

- урізноманітнення засобів комунікативного впливу;
- підтримка учнівської думки, нестандартної гіпотези з боку вчителя з метою обговорення, створення проблемної ситуації, діалогу, дискусії;
- індивідуальний та колективний емоційний відгук на події в класі, школі, громадському житті;
- внесення в навчально-виховний процес елементів новизни, непередбачуваного, раптовості;
- звертання вчителя за порадою до учнів;
- свідоме і цілеспрямоване створення певних ситуацій співпраці, які спонукають учнів до комунікативно-творчої діяльності.

Результати наукового дослідження свідчать, що ефективність організації педагогічного управління навчально-виховним процесом значною мірою залежить від рівня творчої підготовки педагогічного колективу у процесі управлінської діяльності. Використання елементів нових навчальних технологій у навчально-виховному процесі, моделі педагогічного керівництва процесом навчання учнів є ефективним засобом для формування навчальних досягнень школярів, формування міцних знань, вмінь та практичних навичок, що підтвердила практична діяльність педагогічного колективу гімназії.

В результаті психолого-педагогічного дослідження ми дійшли висновку, що управління базується на виділенні прийомів – загальних орієнтирів виконання навчальних завдань, завдяки чому у школярів формуються узагальнюючі способи роботи, що забезпечує їх широке перенесення у подальше життя, гнучкість, самостійність використання певних дій та способів діяльності. Ці умови створюють не тільки великі можливості для засвоєння знань, але й забезпечує розвиток в учнів самостійності,

ініціативи у пошуках нових, більш удосконалених способів роботи та власних усвідомлених дій.

Вже на сьогодні необхідно формувати духовні якості особистості вчителя біології, розвивати в учителів властивість цілісного уявлення та бачення світу, здібність сприймати серйозні соціальні та економічні проблеми, вміння захистити психічне здоров'я особистості засобами практичної психології і наповнювати довкілля загальнозначущим ціннісним змістом.

Використана література:

1. Володько В.М. Основні проблеми підготовки майбутнього вчителя / В. М. Володько // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2 (23). – С. 89-98.
2. Логвіна-Бык Т. А. Методика подготовки будущих учителей биологии / Т. А. Логвина-Бык // Биологическая наука и образование в педагогических вузах : материалы VII Всероссийской научно-практической конференции “Проблемы биологической науки и образования в педагогических вузах” (31 марта – 2 апреля 2011 года). Вып. 7. – Новосибирск : Изд. НГПУ, 2011. – 360 с. – С. 313-316.
3. Логвіна-Бык Т. А. Специфіка управління навчально-виховним процесом в сільських загальноосвітніх школах / Т. А. Логвіна-Бык / Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол.ред.) та інші. – К. : Наук. світ, 2002. – Випуск 3. – С. 51 – 57.
4. Пикельная В. С. Теоретические основы управления / В. С. Пикельная. (Школоведческий аспект) : методическое пособие. – М. : Высшая школа, 1990. – 175 с.
5. Рабунский Е. С. Индивидуальный подход в процессе обучения школьников (на основе анализа их самостоятельной учебной деятельности) / Е. С. Рабунский. – М. : Педагогика, 1975. – 184 с.
6. Якиманская И. С. Развивающее обучение / И. С. Якиманская. – М. : Педагогика, 1979. (Библиотека учителя. Воспитание и обучение). – 144 с.

Логвіна-Бык Т. А. Теоретические основы управления учебным процессом.

Статья посвящена проектированию учебного процесса по естественным дисциплинам, разработке модели педагогического управления обучением учащихся в учебно-воспитательном процессе по биологии. Обобщен опыт работы автора статьи в школе как учителя-методиста по биологии.

Ключевые слова: интеграция наук, управление учебным процессом, управленческие действия, целевое управление, педагогическое управление учебно-воспитательным процессом.

Logvina-Byk T. A. Theoretical basis training management.

Article is devoted to the design of educational process on natural sciences, the development model of pedagogical management training students in the educational process in biology. Summed up the experience of the author in the school as a teacher-methodologist of biology.

Keywords: integration of sciences, management of educational process, management actions, goals management, pedagogical management of the educational process.